

JEGYZETEK

1. PINTÉR S. 1991. 107
2. BALÁZS L. 1984. 2; GAGYI J. 1992. 27
3. KESZEG V. 1992. 9
4. SZÖCS I. 1993. 9
5. VENCZEL J. 1988. 254
6. Vö. VENCZEL J. uo.; K. KOVÁCS L. 1944. 7
7. Vö. MF 1989. 62; S. LACKOVITS E. 1989. 79-112
8. FARAGÓ J. 1973. 146
9. S. LACKOVITS E. 1989. 79
10. BALÁZS L. 1984. 4
11. FARAGÓ J. szakvéleményezéséből a Balázs Lajos Az én első tisztességes napom... Párválasztás és lakodalom Csíkszentdomokoson című kéziratáról.
12. KESZEG V. szakvéleményezéséből az előbbi kézitról
13. POP M. 1976. 8
14. FARAGÓ J. 1979. 923
15. UJVÁRY Z. 1965. 503
16. POP M. 1976. 26
17. Dr. KÓS K. 1969. 1599
18. KUNT E. 1987
19. DÖMÖTÖR T. 1972. 48
20. VOIGT V. 1978. 210
21. FEJŐS Z. 1979. 406
22. KUNT E. 1987. 69-70
23. FEJŐS Z. 1979 i.m. 413
24. ELIADE M. 1987. 177
25. BÁLINT S. 1943. 206
26. KUNT E. i.m. 70
27. Külön tanulmányként a MNL adattárában található
28. PÓCS É. 1990. 628
29. PÓCS É. uo.
30. KUNT E. 1987. 103
31. KUNT E. i.m. 39
32. KUNT E. i.m. 103
33. MNL 2. 416. *halál előjelei*
34. PÓCS É. 1990. 688
35. MNL 1. 674. *előjel*; MNL 2. 686. *jóslás*
36. PÓCS É. uo.; POP M. 1976. 161
37. JUNG K. 1982. 224; 1978. 119
38. KUNT E. i.m. 103
39. PÓCS É. 1990. 688

40. Csíkszentdomokoson elvben ez azt jelenti, hogy szűzen megy-e férjhez a menyasszony vagy nem; a gyakorlatban pedig azt, hogy terhcs-e vagy nem.

41. Ezt a jelenséget egyetlen adatközlőnél tapasztaltam, de nem egyedi esetre utal. A haldokló „még a földre es” kívánczik meghalni. Tehát a haldokló kívánságáról van szó és mint ilyen Szentdomokoson a halál előjeleként értelmezik. Roheim Géza – 1990. 158. – magyar és idegen adatokra hivatkozva azt írja, hogy a haldoklót leteszik a földre, hogy megkönnyítsék a halálküzdelmet; Madar Ilona így írja zoboralji gyűjtésében: „Aki nehezen halt meg, letették a földre” (1989. 100./; Ugyanezt jegyzi fel Kunt Ernő is – 1987. 115 – azzal a többlettel, hogy „Sokszor maga a haldokló kéri ezt.” Mircea Eliade viszont a haldokló földre fektetését elválasztó ritusként értelmezi azon az elképzelt alapon, hogy „szubsztanciális azonosság van a faj és a föld között”, és a lét és nemlét között „egyetlen közös küszöb van, a hazai föld...” (1987. 134). Dobosy László viszont azt írja – 1989. 118 -, hogy „Ha a beteg haldoklása elhúzódott,... a haldoklót letették a földre, mert úgy könnyebben halt meg.”

42. KUNT E. 1987. 103.

43. KUNT E. i.m. 106. A szerző több csíkszentdomokosi, a témakörhöz tartozó adatot is közöl: pl. „A fehér ló az udvaron – halál”; „Ha a halott arca öreggő válik, akkor öreg, ha fiatalossá, akkor fiatal lesz az utána következő”; Nem találkoztam ezekkel a jóslásokkal, előjelekkel.

44. Vö. PÓCS É. 1990. 688.

45. JUNG K. 1982. 225.

46. NAGY Ö. 1991. 179.

47. KUNT E. i.m. 108.

48. NAGY Ö. i.m. 180.

49. Vö. BALÁZS L. 1983. 29-31; 33-34.

50. Ugyanaz az eset a faluban egymástól távol lakó két adatközlő előadása szerint. Szemléletes példa arra, hogy a szokástól kirívóan eltérő jelenségeket faluközöségi szinten számon tartják. Ezzel szankcionálják is.

51. Az adatközlő kivételesen kászonalítzi: édesanyám. Közlése a jelenség és hiedelem elterjedtségét jelzi.

52. A szülés esetében is az otthoni szülést humánusabbnak tartják a kórházi vagy korábban szülőotthonban levezetett szüléssel szemben.

53. KUNT E. 1987. 112; K. KOVÁCS L. 1944. 32.

54. KUNT E. i.m. 113; JUNG K. 1982. 124-125.

55. KOVÁCS E. 1982. 129; KUNT E. i.m. 113; ZSUPOS Z. 1987. 64.

56. KUNT E. i.m. 114.

57. PÓCS É. 1990. 635; KUNT E. i.m. 114; K. KOVÁCS L. i.m. 27, 35; JUNG K. i.m. 126-127; NAGY Ö. i.m. 181; KOVÁCS E. 1982. 130; ZSUPOS Z. i.m. 64; DOBOSY L. 1989. 118; BONDÁR F. 1982. 38; BOSNYÁK S. 1980. 220; CZEBÉLY L. 1992. 149; SZENDREY ZS. és SZENDREY Á. 1942. 252; PENAVIN O. 1974. 141.

58. K. KOVÁCS L. i.m. 27, 34.

59. KUNT E. i.m. 115.
60. JUNG K. i.m. 127.
61. DOBOSY L. i.m. 118. Hasonló feljegyzés Zoboraljáról: VIRT I. 1987. 33-34.
62. Ez a szemlélet összefügg azzal, hogy a mai idősebb házastársak egymás testét világosságon nem ismerték, tisztálkodásban egymást nem asszisztálták. A nemi kultúrára vonatkozó kutatásaim ezt egyértelműen igazolják.
63. Az adatközlő a házbeli víz kiöntésével kapcsolatosan a következő hiedelmet mondta el: „A más vizet (ti. a más szennyvizet) se szabad este kiönteni. Édesanyám arra tanított, hogy ha mégis ki kell önteni, akkor azt kell mondani: »Állj félre, édes szent őrzőangyalom, hogy ne öntselek le!« Annyit mondtam, édesanyám, én nem látok senkit. S azt mondta, az angyalok lelkek, azokat nem lássa senki, de kell mondani, hogy nehogya leöntsd. De mondják azt is, hogy a ház körül járó halottak lelkét öntöd le. De a szemetet se szabad este kiönteni. Ha este sepregetsz, ott kell hagyni a személtalpon, s csak reggel, amikor a nap feljő, azután szabad kiönteni” (1).
64. A gyűjtés 1989 előtt történt, amikor a magyar helységnevek írása N. Ceaușescu rendelete szerint tilos volt.
65. Tulajdonképpen 3-5 méteres karcsú fenyőről van szó, mely csak kisebb méretében és díszítésében tér el a lakodalmas ház fenyőjétől. A lakodalmas fenyőt is ágnak nevezik.
66. KUNT E. i.m. 71. – az átmenetel szakaszainak határvonalait máshol húzza meg: „A halottat a felöltöztetéssel, a felravatalozással elválasztják élő környezetétől, halálának tényét eltemetésével, emlékének ápolásával beépitik a közösségi tudatba.”
67. ELIADE M. 1987. 134.
68. MALINOWSKI B. 1993. 65-66.
69. BALÁZS L. 1993. Vö. még: BARTHA E. 1983; GULIAN C. I. 1968; ELIADE M. 1987. 170.
70. MALINOWSKI B. i.m. 69; SMITH K. B. 1969. 276-286.
71. ELIADE M. i.m. 173.
72. MALINOWSKI B. i.m. 67.
73. KUNT E. 1987. 124.
74. K. KOVÁCS L. i.m. 60-69, számtalan európai és ázsiai példát említ a halottmosásra, majd így összegezi: „A halottmosás, illetve a halott eltakarítása utáni tisztálkodás az ártó szellemektől való szabadulást célozza.”
75. JUNG K. 1978. 130, említést tesz olyan „ravaszokról”, akik „a legutolsó rongyot, amit már tovább nem hordott, mert a földbe az is jó lesz” – adták a halottra.
76. PÓCS É. 1990. 635-637.
77. Uo.
78. KUNT E. i.m. 124; 1990. 75.
79. ELIADE M. i.m. 169; SMITH K. B. 1969. 278, azt a szokást jegyezte fel, hogy Afrikában, Indonéziában, az Amazonas vidékén, Ausztráliában, Észak-Ázsiában, Amerikában, tehát majdminden kontinens valamelyik régiójában „kis házat építenek a sírra.”
80. KUNT E. 1990. 80.

81. Vö. BALÁZS L. 1985. 38-40; BALÁZS L. – BIRÓ Z. 1990. 35-41.
82. TÁRKÁNY SZ. E. 1981. 183 – szerint a halálról való nyilvános híradás szinte az egész országban harangozással történt. A harangozás komponáltságára utal KUNT E. is – 1987. 129 -, amiből a halott társadalmi státusát is meg lehetett tudni.
83. A gyászjelentés történetéről, elterjedéséről KOCSIS GYULA közölt tanulmányt.
84. MALINOWSKI B. 1993. 66.
85. Bővebben BALÁZS L. 1978. 24-25.
86. KUNT E. 1987. 139.
87. MALINOWSKI B. i.m. 68.
88. KUNT E. 1987. 71.
89. MNL 2. 339-340. *gyász*
90. EMSZT IV. 736. *gyász*
91. KUNT E. i.m. 229.
92. Erről bővebben A lakodalom hangjai című tanulmányomban írtam – 1986.
93. KUNT E. i.m. 177. szerint inkább a szelekciós meghívás az általános, Erdélyben is.
94. KUNT E. i.m. 37. Megállapítja, hogy „mennyire sikertelenül próbálták mind a katolikusok, mind a protestáns egyházak híveiket a mértéktelen torozástól eltanácsolni, mert a legtöbb községben mind a mai napig ragaszkodnak hozzá.”
95. KUNT E. i.m. 181.
96. BALÁZS L. 1982.
97. BALASSA I. 1989. 22.
98. LÁSZLÓ GY. idézi BALASSA I. uo.
99. BALASSA I. i.m. 23.
100. BALÁZS L. 1992. 113-114.
101. MALINOWSKI B. 1993. 76.
102. BALÁZS L. 1984. 763.
103. TÁRKÁNY SZ. E. 1981. 180.
104. KUNT E. 1987. 89.
105. PÓCS É. 1990. 635.
106. KUNT E. i.m. 86.
107. Meglepő ennek a szubjektív benyomásnak az óhaja. Közhelyszerű az a szóbeli nyugtázás, hogy a „halott olyan, mintha csak aludna.” Ennek a látszatnak az eléréseért sok helyen a magyarságnál, sőt egész Európában tudatosan, de kontinensünkön kívül is mesterséges eszközökkel is próbálkoztak (pl. a halottat kifestették). SMITH K.B. ezt a szándékot „az élet illúziójának fenntartására irányuló törekvés”-nek nevezi (SMITH K.B. 1969. 277).
108. KUNT E. 1987. 91.
109. A magyar szemléletnek mintegy hatványozott változata a Miorița (Báránykák) román népballadából ismert, a halált teljes közönnyel váró szemlélet.
110. MNL 4. 368-369. *rontás*
111. MNL 4. 369. *rontás elhárítása*

112. MNL 2. 296. *gonoszűzés*
113. MNL 3. 98. *katartikus rítusok*
114. MNL 2. 296. *tűzgyújtás*
115. MNL 4. 369. *rontás elhárítása*
116. MNL 3. 309. *körüljárás*; UJVÁRY Z. 1980. 21-22.
117. PÓCS É. 1990. 619.
118. MNL 3. 309. *körüljárás*
119. JAFFÉ A. 1993. 241.
120. VIRT I. 1987. 39.
121. KUNT E. 1987. 126-127.
122. BOSNYÁK S. 1980. 222.
123. KESZEG V. 1993. 5.
124. MNL 2. 440. *halotti melléklet*
125. ELIADE M. 1987. 168-173.
126. BERNEA E. 1985. 46.
127. ROHEIM G. 1990. 179.
128. PÓCS É. 1990. 641.
129. MNL 2. 440. *halotti melléklet*
130. K. KOVÁCS L. 1944. 127.
131. PÓCS É. i.m. 639.
132. MIRCEA E. 1981. 9.
133. Bővebben BALÁZS L. 1992.
134. KUNT E. 1987. 61.
135. Vö. ELIADE M. 1981. 9.
136. TÁRKÁNY SZ. E. 1981. 181.
137. TÁRKÁNY SZ. E. i.m. 180.
138. PÓCS É. – i.m. 639 – állapítja meg, hogy „Általános volt az a nézet, hogy a haldokló kívánságát teljesíteni kell, mert visszajár. A kielégítés legelterjedtebb módja volt ... a halott etetése.”
139. PÓCS É. i.m. 640; ROHEIM G. 1990. 180.
140. BALASSA I. 1989. 47.
141. Vö. PÓCS É. i.m. 640.
142. MNL 3. 484. *mágia*
143. Uo.
144. SMITH K. B. 1969. 320.
145. ELIADE M. 1987. 175.
146. KUNT E. 1982. 243.
147. PÓCS É. 1990. 637.
148. ELIADE M. i.m. 186.
149. KUNT E. 1987. 189.
150. CSOÓRI S. 1975. 3.